

Infláció, fogyasztói árak Magyarországon a második világháború után I. (1945–1968)*

Dr. Marton Ádám,
a KSH ny. osztályvezetője
E-mail: adam.marton@ksh.hu

A forint 1946. évi bevezetése után, az újjáépítés éveiben, jelentős volt az infláció. 1952-ben a fogyasztói árak mintegy 250 százalékkal voltak magasabbak, mint 1946-ban. 1952 után, az addigra létrejött szocialista tervgazdálkodás viszonyai között egészen 1968-ig árstabilitás volt, az életszínvonal emelkedett. Az 1968-ban bevezetett új gazdasági mechanizmusban ismét infláció alakult ki, 1989-ra az árak több mint megháromszorozódtak. Az 1989 utáni hat év során a piacgazdaságra való áttérés nehézségei miatt több száz százalékos volt az infláció, a GDP, a reálbérek mintegy 20 százalékkal csökkentek. Majd 1995 után lassult, „egyjegyűvé” vált az infláció, és megindult a gazdasági növekedés.

TÁRGYSZÓ:
Infláció.
Gazdasági fejlődés.
Árváltozás.

* A szerző köszönetét fejezi ki *Hunyadi Lászlónak* és *Holka Lászlónak* a kéziratához fűzött értékes észrevételeiért, javaslataiért és *Demecs Lászlónak* az adatok összeállításához nyújtott segítségéért. A dolgozat kevésbé részletes változata a *Statisztikai Szemle* 2012. évi angol nyelvű különszámában (3–22. old.) jelent meg. A tanulmányban elmondottakért a felelősség kizárólag a szerzőt terheli, és álláspontja nem szükségképpen azonos a KSH-éval.

Az önálló magyar fizetőeszközök jelenkori története 110 éves. Közülük a forint sorrendben a harmadik pénznem, egyben a leghosszabb élettartamú. A lakosság egymást váltó generációi a pénz értékének folyamatos romlását tapasztalhatták – úgy, hogy a múlt század elejétől Magyarországon az egyes hivatalos fizetési eszközök különböző mértékben veszítettek „vásárlóerejükből”. A köztudatban az él, hogy az infláció „örök”, a pénz értékének tartós csökkenése valamiféle, étellel együtt járó „rossz” – még olyankor is, amikor a jövedelmek emelkedése ezt esetenként kiegyensúlyozza. A személyes benyomásokkal szemben a statisztika a hivatalos fogyasztói árindex alakulásán keresztül, objektív módon igyekszik mérni a pénzromlást. A tanulmány azt vizsgálja, miként alakultak ennek a mutatónak a fényében Magyarországon a múlt század második felétől a fogyasztói árak, röviden kitérve arra, milyen gazdasági környezet befolyásolta emelkedésüket (avagy éppenséggel mérséklődésüket); tehát eltekint az egyes nemzetgazdasági ágazatok (ipar, mezőgazdaság, külkereskedelem) mérésénél használatos árindexek tárgyalásától. Célja így az országban jelenleg használt pénzeszköz – a forint – háború utáni értékváltozásának (-vesztésének) bemutatása a lakosság, a fogyasztók szemszögéből a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján, kitérve az árpolitika jellegére és az olyan fontosabb gazdasági tényezőkre, mint a nemzeti jövedelem, a reálbérek, a fogyasztás, az életszínvonal alakulása.

1. A forint előfutárai

A XIX. században, az Osztrák-Magyar Monarchiában az ezüstalapú forint volt a fizetési eszköz. A század végén, Magyarországon az 1892. évi XVII. törvény hozta létre a forint helyett az aranyalapú *koronát*, aminek tényleges bevezetésére 1900. január 1-jén került sor. A korona paritása, 1 osztrák forint 2 magyar korona volt. A forintbankjegyeket 1902. december 31-én bevonták, míg az ezüst egyforintosokat még több évig lehetett használni.

A fogyasztói árak az első világháború alatt megtizenhatszorosozódtak. A háború után is folytatódott és csak 1924-ben ért véget a pénzromlás. A többi háborús országban szintén volt infláció, de Magyarországon volt a legnagyobb mértékű.

Az ország zilált pénzügyi helyzetét 1924-ben hosszas diplomáciai tárgyalások után külföldi, népszövetségi kölcsön felhasználásával sikerült stabilizálni. A kölcsön feltételei között – a bonyolult háborús jóvátétel, a hitelezés módjának tisztázása mellett – szerepelt az államtól független, önálló jegybank létrehozása is.

A Magyar Nemzeti Bank (MNB) 1924. június 24-én kezdte meg működését. Erre ruházta át a magyar állam a bankjegy kibocsátásának kizárólagos jogát az 1924. június 24-től 1943. december 31-ig terjedő időszakra, az annak létesítéséről szóló 1924. évi V. törvénycikk 1. §-a alapján. Majd ezt a jogot az 1938. évi XXV. törvénycikk 1. §-a 1963. december 31-éig meghosszabbította. Hivatalosan 1925. október 1-jén jött létre az új pénz, a pengő. Az 1925. évi XXXV. törvénycikk szerint 1 pengő értéke 12 500 papírkorona volt, illetve 1 pengő 0,2632 gramm aranyat testesített meg. Forgalomba hozatalára 1926. december 27-én került sor. A többéves átmenet során mind a korona, mind a pengő forgalomban volt. 1927. január 1-jén szűnt meg mint törvényes fizetőeszköz az arany- és ezüstkorona, az osztrák ezüsförint, illetve a filléres érmék. A teljes korona-pengőcsere 1931 júliusára fejeződött be. (*Leányfalusi-Nagy* [2006]) A pengő egészen a második világháború kezdetéig értékálló pénznek bizonyult.

1. táblázat

A KSH létfenntartási költségekre vonatkozó indexszámai
(1926 = 100,0)

Év	Élelmiszerek	Ruházat	Fűtés	Lakás	Főindex	
					laktérrel	laktér nélkül
1925	112,4	119,2	98,4	100,0	106,0	11,2
1926	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1927	110,2	99,2	100,2	100,0	108,5	106,6
1928	112,7	106,2	98,6	100,0	114,2	109,1
1929	109,5	104,3	108,4	100,0	114,8	108,3
1930	92,8	100,2	104,4	100,0	103,9	95,9
1931	84,9	91,5	106,5	100,0	98,3	89,5
1932	80,5	88,1	109,3	100,0	95,7	86,5
1933	71,2	81,7	104,6	100,0	88,7	78,4
1934	68,0	80,5	107,3	100,0	87,0	76,6
1935	71,8	80,9	106,4	100,0	89,1	79,0
1936	77,0	93,2	106,5	100,0	94,1	84,7
1937	82,9	108,0	109,6	100,0	100,2	91,7
1938	84,2	106,7	110,1	100,0	100,8	92,3
1939	81,9	106,2	109,6	100,0	99,3	90,6
1940	92,8	116,5	113,0	100,0	107,6	100,2

Forrás: KSH [1996].

A laktér nélkül számított, 1926 és 1929 közötti pengőárak közel 10 százalékkal emelkedtek, 1930-ban, a gazdasági világválság hatására viszont mintegy 18 száza-

lékkal visszaestek. Az árcsökkenés egészen 1934-ig folytatódott, amikor az átlagos árszínvonal az 1926. évinek mindössze 77 százaléka volt. Ezután lassú áremelkedésre került sor, és 1940-ben, a háború kezdetekor az átlagos pengőárak ismét elérték az 1926-es színvonalat. (Lásd az 1. táblázatot.)

A háború alatt jelentős infláció alakult ki. 1940 és 1944 között a létfenntartási költségek évről évre gyorsuló ütemben emelkedtek, 1944-re közel megkétszereződtek (Ausch [1958]).

1945-ben az országban káosz uralkodott. A pengő gyorsan veszített értékéből, 1945. december 19-én lebélyegzéssel, további 25 százalékkal. 1946 januárjában „új” pénz, az adópengő (AP) jelent meg, júniusra, a világtörténelem legnagyobb mértékű inflációja során a pengő teljesen elértéktelenedett. A lakosság gyakorlatilag minden „pénzét” elveszítette, a pengőkövetelések és (néhány órán belül) a munkabérek is elértéktelenedtek. A makrogazdasági folyamatok alakítása szempontjából azonban a kialakult helyzet valamelyest segítette is a stabilizációt (Grossman–Horváth [2000]).

1946. június 23-tól már csak az adópengő funkcionált pénzként, bár gyorsan inflálódott. Az átmenet, a stabilizáció azonban ezen keresztül valósult meg. A pengő és adópengő viszonyát, illetve értékvesztését a következő adatok jelzik.

Egy adópengő értéke pengőben kifejezve:

1946. január 1.	1
1946. április 1.	44
1946. május 1.	630
1946. június 1.	160 000
1946. július 1.	7 500 000 000 ($7,5 \cdot 10^9$)
1946. július 31.	2 000 000 000 000 000 000 ($2 \cdot 10^{21}$)

2. A forint inflációjának négy szakasza

Magyarország a második világháború végén fél éven át hadszíntér volt. A harcok 1945 áprilisában fejeződtek be. A háború, de különösen az aktív katonai tevékenység nagy anyagi veszteséggel, pusztítással járt. Az ország romokban hevert. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) számításai, becslései szerint a nemzeti vagyon több mint 40 százalékát hurcolták el a harcoló csapatok, illetve pusztult el a háborús tevékenységek következtében. Az 1945–46. évi nemzeti jövedelem az 1938–39. évinek kevesebb, mint felét tette ki. Leginkább az ipar, a közlekedés, az infrastruktúra, az épület- és lakásállomány károsodott. Az újjáépítés, a termelés beindítá-

sa, az infrastruktúra (részleges) helyreállítása, a jóvátételi kötelezettségek teljesítése óriási erőfeszítéseket igényelt (Ausch [1958]). A mezőgazdaság azonban viszonylag jobb helyzetben volt.

Az elmúlt több mint fél évszázadot az áralakulás, a pénz értékének változása, az infláció tekintetében négy jól elkülönülő részre lehet tagolni:

- 1945–1952 az újjáépítés, a stabilizálódás időszaka,
- 1952–1968 a tervgazdálkodás időszaka,
- 1968–1989 az új gazdasági mechanizmus időszaka,
- 1989-től napjainkig.

2.1. Az újjáépítés, a stabilizálódás időszaka

1945 végén az ideiglenes kormányt koalíciós kormány váltotta fel. Majd 1946 elején, az újjáépítés kezdeti eredményei, a gazdasági élet konszolidálása után megkezdődhetett a gazdaság „stabilizálásának” előkészítése, az új, „értékálló” pénz megteremtése (Ausch [1958]).

A forint bevezetése

1946. májusban létrejött a Szanálási Bizottság, aminek legfontosabb feladata a pénzreform végrehajtása volt.¹ Végül a négy koalíciós párt döntött a forint elnevezésű új pénz bevezetéséről, amire 1946. augusztus 1-jén került sor.²

1 forint értéke 0,0757575 g színaranynak, 1 US dollár 11,74 Ft-nak felelt meg. Az új pénz nem volt konvertibilis.

Az átmenetet biztosító adópengő paritása 1 Ft = 200 000 000 AP volt. (Pár hónapig az AP váltópénzként még forgalomban maradt.)

A pengő teljes értékvesztése miatt 1946 júliusában már sem mérhető árak, sem bérek nem voltak. A hivatalos aranyparitás lehetett az elméleti kiindulópont a „békebeli” pengő és a forint arányának megállapításához, ami a következő volt: 1 Ft = 0,28766 pengő, illetve 1 pengő = 3,47 forint.

De milyen legyen az ár- és bérszínvonal? Hogyan biztosítható a kiáramló bértömeggel szemben a megfelelő árualap? Az 1938-as átlagos árszínvonalból, az aranyalapú értékarányval számolva, alakultak ki az új forintárak, azaz ez az arány határozta meg az átlagos árszínvonalat. Az árárányok a termékek és szolgáltatások között, valamint azokon belül is lényegesen különböztek az 1938. éviéktől.

¹ Ennek többek között Antos István, Friss István, Gerő Ernő, Háy László, Kossa István, Vas Zoltán voltak a tagjai, Balogh Tamás, Káldor Miklós, Varga István, Varga Jenő pedig a külső tanácsadói.

² A forint elnevezést Károly Róbert király verette aranyforint nyomán választották.

A gazdaságpolitikusoknak az árak mellett a bérekről, illetve azok arányairól is dönteniük kellett. Egyrészt elengedhetetlen volt, hogy a fokozatosan növekvő termelés képes legyen fedezni az újjáépítés szükségleteit, a külföldi kötelezettségek (jótétel) fedezetét, valamint a lakosság fizetőképes keresletét. Másrészt a gazdaságpolitika az ár- és bérarányok kialakításában az egyensúlyi feltételek biztosítása mellett szociálpolitikai megfontolásokat is érvényesíteni akart.

1946. augusztus 1-jén mind az árakat, mind a béreket hatóságilag állapították meg. A már említett szociálpolitikai megfontolások következtében a fogyasztás mintegy 10 százaléka a valóságos értéknek felelt meg, kb. 30 százalékát forgalmi adó terhelte, míg a többi termék, szolgáltatás támogatott volt.

Az ármegállapítás technikai lebonyolítása részben egyedi döntés, részben szorzószámú rendszer, illetve kalkulációs alapelvek segítségével történt.³ Az 1938-as árakhoz képest agrárrollót hoztak létre, mivel a háború után a mezőgazdaság gyorsabban regenerálódott, mint az ipar, és így a mezőgazdasági termékek kínálata az iparcikkénél viszonylag jobb volt. Az iparcikkek árainak szorzószáma magasabb volt, mint az élelmiszereké. Szociálpolitikai megfontolásból az anyagi javak árainál kisebb mértékben emelkedtek a szolgáltatások, különösen a lakberek árai (KSH [1957b]). Mindez egyben a korábbi piaci viszonyoknak megfelelő árányok nagymértékű megváltoztatását is jelentette.

2. táblázat

Induló árak, 1946
(1938 = 100,0)

Árucsoportok	Árszorók (forint/pengő)
Összesen	3,7
Ebből:	
Élelmiszerek	5,5
Ruházat	6,6
Fűtés, világítás	3,6
Lakberek	1,25

Forrás: KSH [1957b].

³ A korabeli *Magyar Közlönyökben* tették közzé az ármeghatározással kapcsolatos tudnivalókat. Legtöbbször a termelői (nagykereskedelmi) árakat, valamint a nagy- és kiskereskedelmi haszonkulcsokat maximálták. Néhány esetben a kiskereskedelmi árakat közvetlenül határozták meg. Például kilogrammonként: kenyér 0,96 Ft, búzadara 1,40 Ft, finomliszt 1,40 Ft, cukor 7,00 Ft, literenként: tej 0,90 Ft, pasztörözött tej 1,10 Ft, motorbenzin 74/76 oktános 1,60 Ft; darabonként: levél helybe 0,30 Ft, vidékre 0,60 Ft, levelezőlap 0,20 Ft, illetve 0,40 Ft, ajánlási díj 1,40 Ft, expressz belterületre 3,00 Ft, külterületre 6,00 Ft; helyi telefon 0,60 Ft hívásonként. Cigaretta: Magyar 20-as csomag 2,00 Ft.

A kibocsátásra került pénzmennyiséget úgy kellett meghatározni, hogy az összhangban legyen a rendelkezésre álló áruállalappal. Ez alapján történt a bérek megállapítása is. Nagyon fontos szociálpolitikai döntés volt, hogy a bérarányokat szintén jelentősen eltérítették a korábbiaktól: a munkások reálbére 50, az alkalmazottaké mindössze 25 százaléka volt az 1938. évinek.

Árváltozások a forint bevezetése után, a szocialista tervgazdálkodás megjelenése

Az újjáépítés, a termelés beindítása nagy terhet jelentett az országnak, amit a jelentős jótételi kötelezettség is növelt. A külföldi (nyugati) kölcsönt kizáró és a centralizált gazdaságpolitikára épülő stabilizációval az ország gazdasági talpra állítását egy hároméves terv keretében kívánták megvalósítani, ami 1947. augusztus 1-jén indult. 1947–48 során alapvető politikai fordulat következett be: kezdetét vette a társadalom és a gazdaság szovjet mintájú átszervezése. A termelőeszközök többségét államosították, az 1945-ben végrehajtott földosztás után a mezőgazdaság túlnyomó részét is „kollektivizálás” útján társadalmi (szocialista) tulajdonba vették. A tulajdonosi szerkezet így alapvetően megváltozott. 1949. augusztus 20-án pedig új alkotmány lépett életbe. Mindezek nagy változást hoztak az ország életébe.

A terv végrehajtása során a nehézipar, azon belül a bányászat és a kohászat gyors ütemű fejlesztése előnyt élvezett más ágazatok rovására.

A nagy államháztartási és áruhiány miatt az új pénz bevezetése után azonnal megindult az árak emelkedése. Az infláció azonban a már valamelyest megerősödött gazdaság keretei között kezelhető volt. Az alapvető élelmiszerekből való ellátás biztosítása érdekében az 1946. augusztus 1-jétől bevezetett jegyrendszer 1949. aug. 31-éig volt érvényben. E rendszerrel párhuzamosan szükségszerűen megjelent a feketepiac is. A nagy kereslet miatt az élelmiszerek jobban drágultak, mint az iparcikkek. 1948 közepén az átlagos élelmiszerárak majdnem 60 százalékkal voltak magasabbak, mint 1946 augusztusában. Az iparcikkek ugyanakkor csak 12–14 százalékkal drágultak. Az átlagos árszínvonal mintegy 35 százalékkal emelkedett.

A két év és öt hónap alatt végrehajtott hároméves tervnek jelentős eredményei voltak. Emelkedtek a bérek, és megszűnt a munkanélküliség. A nemzeti jövedelem a különböző becslések szerint 1948–49-re elérte az 1938. évi szintet.

1950. január 1-jén elindult az első ötéves terv. Az erőltetett „szocialista” iparosítás finanszírozása nagy nehézségeket okozott. A fokozódó nehézipari beruházások, amelyekhez az országnak nem volt sem energiája, sem nyersanyaga, elvonták az iparcikkek gyártó könnyűipartól a forrásokat. Az import szükségessé váló gyorsütemű növelését pedig csak a mezőgazdasági termékek exportjával lehetett ellensúlyozni. (A cél az volt, hogy Magyarország mezőgazdasági országból a „vas és acél országává” váljon.)

1951-ben az állampárt határozatot hozott a tervelőirányzat jelentős emeléséről. A feszített tempó, a kellő anyagi háttér hiánya, a lakossági fogyasztás és az életszínvonal gyors romlását idézte elő.

A mezőgazdaság volt az, ahonnan jelentős erőforrásokat lehetett elvenni. Az ott dolgozókat nagyon rosszul érintette a bevezetett, alacsony áron végrehajtott kötelező beszolgáltatás. 1951 elején a legfontosabb élelmiszerekre újból jegyrendszert vezettek be. Az év folyamán jól alakult a mezőgazdaság termelése, és az iparé is nőtt; a tervgazdálkodási rendszer pedig már valamelyest működött. A fogyasztási cikkek piacán azonban számottevő egyensúlytalanság jött létre. Az iparcikkek ára ugyanis ez idő alatt is az élelmiszerekénél kisebb mértékben emelkedett.

Mindent összevetve, két év alatt a kiskereskedelmi árak átlagosan 27 százalékkal nőttek. Ezért a gazdaságpolitika számára világossá vált, hogy az egyensúly helyreállítása érdekében újabb átfogó „stabilizációt” kell végrehajtani, ami áremelést és a reálbérek csökkentését jelentette.

Az általános ár- és bérreformra, a jegyrendszer eltörlésére 1951. december 2-án került sor. Az új kiskereskedelmi árakat, beleértve a szolgáltatásokét is, a tervgazdálkodás kívánalmainak megfelelően, hatóságilag állapították meg. Létrejött az országosan egységes kiskereskedelmi árrendszer. (Csak az idényáras „piaci” cikkek, a zöldség-gyümölcs és a tojás, ára volt „szabad”, azaz az változhatott az időjárástól, a termeléstől függően.) A fix hatósági árakat nem szükségképpen a termelési költségeket tükrözően alakították ki. Egyeseket a forgalmi adó segítségével eltérítették a társadalmi ráfordításoktól. Szinte minden terméknek egyedi adókulcsa volt. A fogyasztói árak meghatározásánál szociális, egészségügyi, gyermekvédelmi megfontolások érvényesültek, és differenciálás történt a szerint is, hogy a termékek alapvető vagy „luxusigényeket” elégítettek-e ki. A bevezetett preferenciális árrendszer tehát, mint már említettük, tudatosan, részben szociálpolitikai, részben gazdaságpolitikai megfontolásból térítette el a fogyasztói árarányokat a ráfordításarányoktól. A keresletkínálat egyensúlyát az éves, részletekbe menő tervezés volt hivatott biztosítani. A fogyasztói piac azonban a háborús pusztítások, veszteségek miatt továbbra is nagyon szűkös volt. A minimális életkörülmények biztosítása elsősorban mennyiségi (nem minőségi vagy választék-) kérdés volt. Ezért is lehetett termékenkénti tervezésről, ármegállapításról beszélni (*KSH [1957b]*).

1951 decemberében, hatósági intézkedésre, az átlagos árszínvonal 40 százalékot meghaladó mértékben emelkedett, míg a bérek alig több mint 20 százalékkal. Ennek következtében 1952-ben az átlagos fogyasztói árszínvonal 38 százalékkal volt magasabb az 1951. évinél, és közel háromszorosa volt az 1946-os induló áraknak. A reáljövedelem ugyanakkor jelentősen visszaesett.

Az 1951. évi árrendezés lényegesen megváltoztatta a jövedelemelosztást is: nőtt a központosított jövedelem, és csökkent a lakosság reáljövedelme. Valójában 1952 tekinthető a háború utáni konszolidáció évének.

3. táblázat

Fogyasztói árindexek
(1946 = 100)

Megnevezés	1946.	1949.	1952.
	évben		
Összesen	100	151	262
Ebből			
Élelmiszerek	100	113	236
Ruházati cikkek	100	135	226
Vegyesiparcikkek	100	130	188
Fűtés, világítás	100	140	151
Szolgáltatások	100	192	216

Forrás: KSH [1957b].

A termelői árakat is hatóságilag állapították meg. Az akkori autark gazdasági szemlélet szerint azok esetleges változása nem, illetve csak külön elhatározás alapján érintette a fogyasztói árakat. A termelői és a fogyasztói árak ebben a rendszerben önálló életet éltek, s a pénzügyi hidak, a különbözeti forgalmi adók kötötték össze őket. A bérek, a termelékenység változása ezeket nem, csak a különböző adókulcsokat befolyásolta közvetlenül. A termelő vállalatok esetleges többletjövedelmének nagyobb részét forgalmi adó formájában vonták el.

Az ötvenes évek elején a hatóságilag megállapított árakhoz és pénzügyi szabályozókhoz a termelést, a kínálatot is „hozzátervezték”. E gyakorlat nem megfelelő hatékonysága vezetett hamarosan a sok hiánycikkhez, illetve némely esetben az eladhatatlan készletekhez. (Ez az árrendszer volt érvényben 1968. január 1-jéig. Az alapvető fogyasztói árarányok pedig szinte alig változtak.)

Az 1950-es évek elején kialakított gazdaságirányítási rendszerben az árak szerepéről *Csikós-Nagy Béla* [1958, 1974] a következőket írta: „A gazdasági mechanizmuson belül rendkívül korlátozott az ár szerepe. Az árat a szocialista termelés szférájában csak az elszámolás, a tervezés és a statisztika eszközének tekintik.” A termelői és a fogyasztói árak kapcsolatáról pedig: „Szocialista gazdaságban ezért különítik el az ésszerűség keretei között a fogyasztói árat a termelői ártól, hogy a fogyasztói árpolitikának a termelői árpolitikától elütő céljai megvalósíthatók legyenek.”

Az ötvenes években tulajdonképpen csak „drága és még drágább” cikkek voltak. Például a marha- és sertéshús ára 1951–1952-ben rendkívül magas forgalmi adót tartalmazott. A marhahús fogyasztói ára 1952-ben 21 Ft/kg volt az 1949. évi 8,40 Ft/kg-mal szemben. A felvásárlási árat ugyanakkor a vágómarhára az 1949. évi 3,18 Ft-tal ellentétben 2,93 Ft-ra csökkentették. A sertéshúsnál 1949-ben 11,90 Ft, 1951-ben 16

Ft, 1952-ben 28,90 Ft volt a fogyasztói ár, míg a hizott sertés felvásárlási ára 1949-ben 7,40 Ft, 1951-ben 13 Ft, 1952-ben pedig 8,95 Ft, és hasonlóképpen csökkent a süldő sertés felvásárlási ára is. Ez a túlzottan magas árszint a következő években részben már tarthatatlanná vált, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy 1956-ig bezárólag az egyes években a fogyasztói árak csökkentek, és a felvásárlási árak emelkedtek.

Az importált termékek belföldi árát „bearányosítással” állapították meg. A már említett hivatalos árfolyam, a devizaforint (DFt) (1 US dollár = 11,74 DFt, 1 Rubel = 13,04 DFt) statisztikai elszámolások céljára szolgált, és 1968 végéig használták. Mivel ez az árfolyam nagyon elszakadt a tényleges értékviszonyoktól, az idegenforgalomban az ún. turistaárfolyam érvényesült, ami a devizaforint értékének 2,6-szerese (30 Ft) volt ebben az időben. Az importált termékek hivatalos paritáson számított ára és a konkrét fogyasztói ár közötti különbséget pedig az „árkiegyenlítés” hidalta át.

A gazdaság 1949 után végbement fejlődéséről a 4. és az 5. táblázat ad áttekintést.

4. táblázat

A fogyasztás, a felhalmozás és a nemzeti jövedelem volumenindexei
(1949 = 100,0)

Év	Fogyasztás*	Felhalmozás	Nemzeti jövedelem
1949	100,0	100,0	100,0
1950	110,9	134,3	120,6
1951	118,5	228,7	141,2
1952	127,7	187,4	138,5

* A lakossági fogyasztás ugyanezen időszak alatt mindössze 6-7 százalékkal emelkedett.
Forrás: KSH [1957a].

5. táblázat

Az egy keresőre jutó reáljövedelem alakulása
(1949 = 100,0)

Év	Munkabérből élők	Paraszság	Összesen
1949	100,0	100,0	100,0
1950	101,8	112,3	107,0
1951	90,8	116,8	103,8
1952	83,4	100,3	91,8

Forrás: KSH [1957a].

2.2. A tervgazdálkodás időszaka

1952 mérföldkő volt. Ekkor vezették be az új, szocialista, központosított tervgazdálkodási rendszert. Ennek fontos és szerves részét képezte a merev, központi árszabályozás, ami először sikeresen kizárta az inflációt. Később (például 1968-ban) a tervgazdálkodás és ezen belül az árpolitika jelentős átalakuláson ment keresztül, de igazi, „drámai” változást csak 1989, a rendszerváltozás éve hozott.

Fogyasztói árváltozások 1952 és 1968 között⁴

Az 1952 és 1968 közötti időszakot tehát – az idényáras cikkek kivételével – a fogyasztói árak stabilitása jellemezte. Hatósági árváltoztatásokra ritkán került sor, és azok számottevően nem befolyásolták sem az átlagos árszínvonalat, sem az alapvető arányokat. Az idényáras cikkek árváltozásainak hatása, kis súlyarányuk miatt, nem volt számottevő.

Az 1950-es évek gazdaságpolitikája az életszínvonal emelését részben a fogyasztói árak csökkentése útján kívánta megvalósítani. Ezért az 1951. évi árrendezés után egészen 1957-ig a bolti forgalomra vonatkozó hatósági árintézkedések kizárólag árcsökkentésekben nyilvánultak meg. A fűtés, a világítás árainak kivételével minden árucsoport árszínvonala csökkent. Számottevőbb, a termékek széles körét érintő árintézkedésekre 1953 szeptemberében, 1954 márciusában és 1956 májusában került sor. Így az 1956. évi átlagos fogyasztói árszínvonal a központi árintézkedések alapján számolva körülbelül 7 százalékkal alacsonyabb volt, mint 1952-ben. Ezen belül leginkább a ruházati és a vegyiparcikkek ára csökkent, mintegy 8 százalékkal.

1957-ben az árak 2 százalékot meghaladó mértékben emelkedtek. Ekkor már néhány élelmiszer és iparcikk árát azért emelték fel, hogy a lakosság életszínvonalának jelentős emelkedése következtében a fogyasztási cikkek piacán létrejött feszültségeket a kereslet csökkentésével, illetve, a magasabb árakon keresztül, a termelés ösztönzésével enyhítsék. 1958-ban olcsóbb lett néhány cigarettafajta és a vaj, drágábbak lettek viszont az egyes női cipők, személygépkocsik. 1959-ben a kakaó, néhány déli-gyümölcs, valamint a ruházati cikkek és egyes tüzelőanyagok árleszállítása következtében az átlagos árszínvonal visszaesett. (Az árcsökkentések a fogyasztói közérzet javítását szolgálták.) 1960-ban a bor és az idényáras cikkek ára emelkedett.⁵

A hatósági árintézkedések alapján számított és az 1950-es évekre vonatkozó árindexek értékelésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy főként az évtized első fe-

⁴ Az 1950 utáni évtizedekben jellemzően a lakosság két nagy rétegére, a munkásokra és alkalmazottakra, valamint a parasztságra vonatkozóan történtek árindexszámítások. Az összlakosság ezek átlaga. Az árindex számítása a központi árjegyzékek alapján történt, kivéve a szezonáras piaci cikkeket (például a zöldség-gyümölcsöt, tojást, burgonyát), amelyeknek szabad ára volt.

⁵ 1960-ban a reálberek közel 50 százalékkal magasabbak voltak, mint 1955-ben (KSH [1996]).

lében elég jelentősek voltak az ún. „burkolt árváltozások”. A fogyasztási cikkek elég széles körében ugyanis megváltoztatták a minőséget anélkül, hogy az ár változott volna, vagy az új minőségek, választékok árát nem a már meglévővel arányosan alapították meg. Ezek az árszínvonalat emelték, de az árindexekben nem kerültek számbavételre. A burkolt áremelések hatása 1952 és 56 között bizonyos, részben szubjektív becslések alapján 3-4 százalékra tehető. Leginkább a ruházati cikkek esetén került rájuk sor, melyet némileg tompítottak az időnkénti árengedményes kiárúsítások. Az 1956–1960-as időszakból több adat áll rendelkezésre, így mód nyílt részletesebb becslések elvégzésére.

6. táblázat

A burkolt árváltozások hatása
(1956 = 100,0)

Megnevezés	1957.	1958.	1959.	1960.
	évben			
Bolti élelmiszerek	99,6	99,2	99,2	99,2
Vendéglátás	102,3	99,3	99,3	99,9
Ruházati cikkek	101,7	101,9	101,9	101,9
Vegyesiparcikkek	101,5	102,0	102,0	102,0
Összesen	101,1	100,7	100,7	100,7

Forrás: KSH [1964].

Az előzők alapján tehát arra a következtetésre lehet jutni, hogy a jelenlegi módszertani elveknek megfelelően számolva az 1960. évi fogyasztói árszínvonal mintegy 4 százalékkal volt alacsonyabb, mint az 1952. évi, s ezen belül a háztartási energia, illetve a szolgáltatások árindexei mutattak kifejezett emelkedést.⁶ (Lásd a 7. táblázatot.)

1961 decemberében jelentősen csökkentették a déligyümölcsök, a kávé, a kakaó, a bors, az édesipari termékek árát, míg felemelték az élvezeti cikkekét. Ezek az intézkedések az 1962. évi árindexet is befolyásolták. 1964-ben az idényáras cikkek ár-emelkedése és a nejlonharisnyák árcsökkenése érdemel említést. 1965-ben ismét az idényáras cikkek és néhány konzerv, valamint az égetett szeszes italok, a benzin ára és a távbeszélő díjak emelkedtek.

1966-ban már folyt az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének előkészítése. Az arra való felkészülés jegyében történt számottevő, széles körű hatósági árrende-

⁶ A KSH már az ötvenes években mélyrehatóan foglalkozott indexszámítási kérdésekkel. Lásd például *Statistikai Szemle* [1958].

zés az átlagos árszínvonalat 1,2 százalékkal emelte. Ennek célja a fogyasztói árarányok korrekciója volt: olyan élelmiszerek és tüzelőanyagok árai nőttek, amelyek viszonylag alacsonyak, jelentősen dotáltak voltak. A hús ára 32-33, a vajé 18, a tejtermékeké 9-16, a tüzelőanyagoké pedig 24-27 százalékkal növekedett. (Ezzel a szubvenció nem szűnt meg, csak csökkent.) Emelték néhány élvezeti cikk árát is a fogyasztási arányok befolyásolása céljából, míg számos iparcikké, főként a ruházati termékeké alacsonyabb lett. 1967-ben az árak nem változtak.

7. táblázat

Fogyasztói árindexek a javak főcsoportjai szerint
(százalék)

Év	Élelmiszerek	Szeszes italok, dohányárúk	Ruházati cikkek	Háztartási energia	Tartós fogyasztási cikkek	Egyéb cikkek, üzemanyagok	Szolgáltatások	Összesen
Index: 1952 = 100,0								
1952	100,0		100,0	100,0	100,0		100,0	100,0
1953	99,5		99,3	112,6	97,6		100,8	99,6
1954	95,2		95,7	116,6	94,7		100,6	94,7
1955	92,6		96,2	116,6	94,7		100,7	93,9
1956	92,5		92,3	116,7	92,2		100,7	93,0
1957	95,4		94,2	117,4	93,2		101,4	95,2
1958	95,2		95,2	117,7	94,4		102,8	95,5
1959	93,1		94,1	115,5	94,4		104,8	94,3
1960	94,3		93,6	114,7	94,4		105,5	94,9
Index: 1960 = 100,0								
1961	100,9	102,9	100,0	99,8	99,8	100,0	102,0	100,9
1962	100,4	108,7	100,0	99,2	99,7	99,9	102,1	101,4
1963	99,7	108,7	99,5	98,8	98,4	98,8	102,0	100,8
1964	101,2	107,9	99,3	98,2	97,6	98,8	102,0	101,2
1965	102,9	110,9	98,3	97,2	97,3	98,9	102,6	101,9
1966	107,7	113,1	94,4	104,5	97,3	97,4	103,7	103,1
1967	108,5	114,1	93,8	106,9	97,3	97,3	104,9	103,5
1968	108,0	115,8	93,4	105,7	95,9	93,9	108,8	103,2
1968/1952	104,7		87,4	121,2	90,0		114,6	98,0

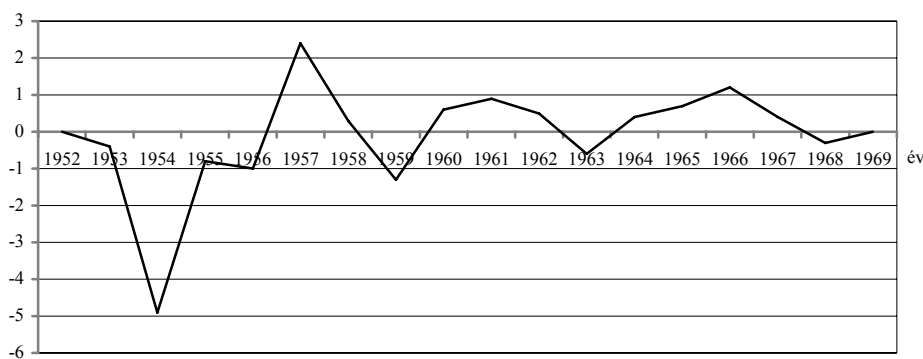
Forrás: A szerző összeállítása.

1952 és 1968 között tehát biztosították a fogyasztói árak stabilitását: az időszak első néhány évében lényegében változatlanok voltak, majd lassan emelkedtek. Az akkori fogyasztói árpolitika következtében az átlagos árszínvonal azonban csak rit-

kán, és egy-egy alkalommal is csak kis mértékben változott. Így az árak 1968-ben mindössze 3,2 százalékkal voltak magasabbak, mint 1952-ben.

Az átlagos árszínvonal viszonylagos stabilitása ellenére a vizsgált 15 év során számos ellentétes irányú központi árváltoztatásra és burkolt áremelésre került sor, amelyek hatására az árufőcsoportok árindexei valamelyest eltérően alakultak. Bár lényeges arányváltozások nem voltak megfigyelhetők, az élelmiszerek és az élvezeti cikkek ára az átlagot néhány százalékkal meghaladó mértékben nőtt, míg az iparcikkeké lényegében változatlan volt, vagy kismértékben csökkent. A fűtés, a világítás és az idényáras cikkek árszínvonala mintegy 20 százalékkal, a szolgáltatásoké valamivel az átlagot meghaladóan emelkedett. Az 1951. decemberi árrendezés során kialakított fogyasztói arányok jellegüket tekintve tehát változatlanul érvényesültek 1968-ban is. (Lásd a 7. táblázatot.)

1. ábra. Fogyasztói árindexek 1952 és 1968 között
(Változás az előző évhez viszonyítva, százalék)

Forrás: A szerző összeállítása.

8. táblázat

Az idényáras cikkek áralakulása a boltokban és a piacokon
(1952 = 100)

Év	Baromfi	Tojás	Burgonya	Zöldség	Gyümölcs	Összesen
1952	100	100	100	100	100	100
1956	104	112	89	88	91	95
1960	106	111	106	98	111	103
1965	106	120	162	130	136	131
1968	117	121	180	160	127	138

Forrás: Marton [1976].

A lakosság különös figyelemmel kíséri az *idényáras cikkek* áralakulását, amelyek súlya az összes fogyasztásban ugyan nem jelentős, de mindennapos alapvető szükségleteket elégítenek ki, így a vásárlók mindennap szembekerülnek az esetleg kedvezőtlen jelenséggel. (Az 1950-es években bolti adatgyűjtések hiányában csak piaci árindexek voltak.) Az 1950-es évek átlagához viszonyítva az 1960. évi árak már több mint 20 százalékkal magasabbak voltak. Az évenkénti átlagos növekedési ütem 3 százalékot tett ki. Ezen belül a burgonya és a zöldségfélék ára jóval az átlagot meghaladóan emelkedett.

Nemzetközi kitekintés

Míg Magyarországon (és a többi szocialista országban) ezekben az években a fogyasztói piac szegényes és hiányos kínálata mellett az „árstabilitás” volt jellemző, a nyugat-európai tőkés országokat számottevő gazdasági növekedés mellett a nagyon mérsékelt, évi 3 százalék körüli infláció jellemezte.

9. táblázat

Fogyasztói árindexek néhány európai országban
(1952 = 100,0)

Év	Belgium	Finnország	Franciaország	Hollandia	Nagy-Britannia	NSZK	Norvégia	Olaszország	Svájc	Portugália
1968	137,3	160,0	178,7	171,1	144,8	133,5	168,1	156,8	140,0	148,4
Éves átlagos növekedés	102,0	103,0	103,7	103,4	102,3	101,8	103,3	102,9	102,1	102,5

Forrás: Nemzeti statisztikák.

Gazdasági növekedés és életszínvonal

A tervgazdálkodási rendszer 1952 után a nagyon alacsony szinthez viszonyítva biztosította az ország gyors gazdasági fejlődését, az életszínvonal jelentős emelkedését. 1952 és 1968 között a nemzeti jövedelem (234%), a reálbérek (214%) és a fogyasztás is (202%) több mint megkétszereződtek.

A 11. táblázat szerint a fogyasztás megduplázódása árucsoportonként differenciált képet mutat. Az akkori ellátottsági színvonal mellett az élelmiszerek és a ruházat tekintetében már nem beszélhetünk mennyiségi hiányról. Az italok, dohányárúk, illetve a szolgáltatások volumene valamivel az átlagot meghaladóan nőtt. Az iparcikkek, különösen a tartós fogyasztási cikkek fogyasztása, amelyek ára valamelyest csökkent is, messze az átlagot meghaladóan emelkedett. (Száz háztartásban

1960-ban átlagosan csak 1,2 hűtőszekrény volt, míg 1968-ban már 19,7; 3,5 illetve 23,8 porszívó; 1, illetve 5,1 személygépkocsi; 3,4, illetve 43,7 TV, rendre (KSH [1971].)

10. táblázat

A gazdasági növekedés indikátorai
(1952 = 100)

Év	Bruttó hazai termék	Reálbér	Reáljövedelem	Háztartások fogyasztása
1952	100	100		100
1955	116	124	115	115
1960	156	181	154	116
1965	193	198	181	174
1968	234	214	215	202

Forrás: KSH [1996].

11. táblázat

A lakosság egy főre jutó fogyasztásának volumenindexei
(1950 = 100)

Év	Élelmiszerek	Italok, dohányárúk	Ruházati cikkek	Fűtés, háztartási energia	Tartós, fogyasztási cikkek	Egyéb ipar-cikkek	Szolgáltatások	Összesen
1950	100	100	100	100	100	100	100	100
1952								
1955	113	119	110	117	159	125	113	115
1960	134	158	161	138	369	196	155	152
1961	135	161	152	131	383	200	159	153
1965	144	189	171	180	513	253	192	175
1968	158	227	199	190	779	318	216	203

Forrás: KSH [1996].

A fejlődéssel párhuzamosan egyre bonyolultabbá váló gazdasági kapcsolatokat részleteiben a központi tervezés hatékonyan irányítani azonban már nem tudta. Az 1960-as évek első felében kezdődött meg és 1967 végére fejeződött be a gazdaság-irányítási rendszer átfogó reformjának előkészítése, ami az árrendszert illetően is jelentős változást hozott Magyarország gazdasági életében.

Az új gazdasági mechanizmus bevezetése

1966 májusában fogadta el a hatalmon levő párt illetékes bizottsága az 1968. január 1-jével bevezetendő gazdasági reform alapelvét, miszerint a népgazdaság tervszerű központi irányítását a szocialista tulajdon alapján összekapcsolják a piac aktív szerepével (*MSZMP KB* [1966]). Ettől azt remélték, hogy a gazdaság fejlődése lehetővé teszi a mennyiségi feladatok teljesítése mellett a minőségi, piaci követelményekhez való jobb alkalmazkodást. Ezt a megoldást, szemben a tervutasításos rendszer közvetlen, direkt bürokratikus irányításával, közvetett, indirekt bürokratikus koordinációnak szokás nevezni. 1968-tól kezdve így sok minden változott, de az önszabályzó, piaci mechanizmus nem szüntette meg az állam gazdaságirányítási szerepét.

A reform három területen hozott lényeges változást:

- csökkent a központi tervezés szerepe, és nőtt a vállalati önállóság a termelés és a beruházások terén;
- liberalizálódtak az árak, vagyis a hatóságilag rögzített árak mellett egyes termékek árai a piaci keresletnek megfelelően alakulhattak;
- a központilag meghatározott bérrendszer helyét rugalmasabb, bizonyos korlátok között a vállalatok által meghatározott szabályozás váltotta fel.

Az új gazdaságirányítási rendszer részeként bevezetett fogyasztói árrendszer lényegesen különbözött a korábbtól. A reform irányelvei szerint a termelői és a fogyasztói áraknak elsődlegesen a termelőket és a fogyasztókat kellett ösztönözniük gazdasági döntéseikben. Emellett segíteniük kellett a kereslet és a kínálat jobb összhangjának megteremtését, serkenteniük a technikai fejlődést, a gazdaságos fogyasztói struktúra kialakítását stb., gondoskodva a fogyasztói árszínvonal viszonylagos stabilitásáról is. Az új árrendszert a következő feltételek, illetve távlati elképzelések biztosítását figyelembe véve kellett kialakítani.

A fogyasztói árarányokat néhány kivételtől eltekintve közelíteni kellett a ráfordítási arányokhoz. (Az élvezeti cikkek árában például változatlanul magas adók realizálódtak, valamint egyes mezőgazdasági termékeknél bizonyos állami támogatással számoltak.) Tehát megmaradtak, bár szűkebb körben, a tudatosan fenntartott preferenciák. Az ármechanizmus rugalmasabbá vált, jelentősen szűkült a hatósági árszabályozás területe. Ez utóbbi, azaz a rögzített és a maximált árú termékek köre csak a fogyasztás kevesebb mint 50 százalékára terjedt ki. A fogyasztói árpolitika kialakításakor a cél az volt, hogy az életszínvonal állandó emelése a lakosság minden rétegénél biztosított legyen. A fogyasztói árarányok problémái az ötvenes években létrehozott preferenciális rendszerből, a termelői és a fogyasztói árarányok eltéréseiből

adódtak, amit rövid idő alatt, annak jelentős szociálpolitikai következményei miatt nem lehetett felszámolni.

Az akkori árrendszerben egyidejűleg léteztek hatóságilag megállapított, rögzített és maximált (I., II. árforma), illetve hatóságilag körülhatárolt keretek között vagy teljesen szabadon alakuló árak (III. és IV. árforma). Ez utóbbi kategóriába sorolódtak a mezőgazdasági termékek szabadpiaci árai is.

Az Országos Anyag- és Árhivatal (OAÁH) utasításban szabályozta az egyes termékek árformába sorolását. Külön módszertani utasítások rendelkeztek arról, hogy az egyes cikkek árát milyen kalkulációs elvek alapján kell meghatározni. 1969-ben a lakosság fogyasztásának megoszlása árformák szerint nagyjából a 12. táblázatnak megfelelően alakult.

12. táblázat

A lakossági fogyasztás hozzávetőleges megoszlása árformánként 1969-ben

Árucikkek	Rögzített	Maximált	Hatóságilag körülhatárolt keretek között alakuló	Szabadon alakuló	Összes (százalék)
	árú cikkek forgalma (százalék)				
Élelmiszeripari termékek	30	35	22	13	100
Ruházati termékek	–	6	55	39	100
Vas- műszaki és kulturális cikkek	–	55	16	29	100
Tüzelőanyagok		100	–	–	100
Vegy- és ásványolaj-ipari termékek	20	44	–	36	100
Fa- és papíripari cikkek	–	25	39	36	100
Építőanyagok	11	55	–	34	100
Üveg- és porcelántermékek	–	15	–	85	100
Kiskereskedelmi forgalomban lévő cikkek	17	34	25	24	100
Szolgáltatások	17	21	22	40	100
Kisipari és szabadpiaci cikkek	–	–	10	90	100
Összesen	16	31	24	29	100

Forrás: Marton [1976].

Az új, szabadabb fogyasztói árrendszerben a hatósági árak megállapításán túlmenően a közvetett állami árszabályozás is fontos szerepet játszott. Az ártervezés és -szabályozás az egyes pénzügyi szabályozókon, például a forgalmi adókon, a társadalmi tulajdonban lévő kiskereskedelmi vállalatok számára kiadott magatartásbeli irányelveken, az anyagárak változásának ellenőrzésén keresztül kiterjedt a többé-

kevésbé szabadon módosítható árú cikkek körére is. Az új árrendszerben a szabadabb árformákba tartozó cikkek esetében a költségek változásai közvetlenül befolyásolhatták a fogyasztói árakat. Lényeges előrelépés volt tehát az, hogy a szabadabb árformába tartozó cikkek árait nem központilag, hanem a termelői (import-) árak, a költségek és az adók figyelembevételével, az állami vállalatok és a szövetkezetek állapították meg.

A „forgalmi adó” kettős szerepet játszott. Egyrészt biztosította a kereskedelmi haszonkulcsokkal együtt a termelői és a fogyasztói árak közötti kapcsolatban azt a kívánatosnak tartott vagy történelmileg kialakult preferenciát, amivel az alapvető fogyasztói árarányok a termelőiektől különböztek. A forgalmi adó abban az időben egyértelműen a cikkekhez volt rendelve, de segítségével ugyanakkor bizonyos népgazdasági tiszta jövedelem képződött (*Vincze [1971]*).

Másrészt az alapvető fogyasztói árarányokban az 1950-es évek elejétől a forgalmi adók segítségével érvényesültek az állam szociális jellegű, gazdaságpolitikai megfontolásai: alacsonyabb jövedelmű, nagyobb családok dolgozói olcsóbban jutottak a létfenntartásukhoz szükséges cikkekhez, bizonyos kulturális és egészségügyi szolgáltatásokhoz. A forgalmi adókulcsok árufőcsoportokon belüli differenciáltsága azonban az évek során mérséklődött, a kezdeti több tízezer adókulcsról néhány százra csökkent. Cikkcsoportokon belül az egymást helyettesítő vagy rokon termékek adózása azonossá vált. Megszűnt a forgalmi adókulcsok árufőcsoportokon belüli, szociális szempontok szerinti differenciálása is. Korábban az iparcikkek magasabb forgalmi adóján belül az olcsó, egyszerű igényeket kielégítő cikkeket, például a gyermekruházat nagy részét viszonylag alacsony forgalmi adó terhelte, hogy ezáltal is bizonyos előnyökhöz juttassák a szegényebb körülmények között élő, sokgyermekes családokat. Az újabb elgondolás szerint azonban az ilyen, árrendszerhez kapcsolódó szociálpolitikai szempontok fokozatosan háttérbe szorultak. Bérek és egyéb juttatások, családi pótlék, gyermekgondozási segély formájában biztosították a szociális jellegű támogatásokat, csökkentve a jövedelmek árakon keresztül történő újraelosztását.

A termelői és a fogyasztói árak színvonalának különbségét, az átlagos forgalmi adó mértékét illetően jelentős koncepcióbeli változások történtek. 1958-ig a magyar árrendszer alapvetően kétszintű volt: kb. 35-40 százalékos forgalmi adó realizálódott a kereskedelmi árrésszel csökkentett fogyasztói és a termelői árak között. Ez a különbség 1959-ben 13,5, 1968-ban 3-4, míg 1972-ben 2-3 százalékra csökkent. A magyar árrendszer – talán Európában egyedüli módon – „egyszintűvé” változott (lásd a 13. táblázatot); a tiszta jövedelem a realizálásiból a termelői szférába helyeződött át, ami meglehetősen sok problémát okozott. Az árrendszer egyszintűvé válása akadályozta a valutáris fejlődést, nehezítette az egységes valutaárfolyam bevezetésének megteremtését. Nem volt előnyös a külkereskedelmi kapcsolatokban sem, hiszen a velünk kereskedő országok úgyszólván kizárólag kétszintű árrendszerben működtek, és a külkereskedelem terheit nem növelték magas adók. Ezért a magyar gazdaságpo-

litika egyik célkitűzése az adók visszahelyezése a realizálási szférába és az árrendszert kétszintűségének helyreállítása lett.

13. táblázat

A magyar forgalmi adókulcsok alakulása
(százalék)

Megnevezés	1958.	1968.	1971.
	évben		
Élelmiszerek és italok	19,4	4,61	4,9
Dohányárak	64,0	50,0	50,0
Lakás	0	0	0
Világítás és fűtés	-42,8	-32,9	35,6
Lakásfelszerelés	-0,7	6,6	3,9
Ruházat	18,4	22,5	18,4
Tisztítás	22,9	18,2	16,6
Test- és egészségápolás	49,0	52,3	52,3
Művelődés, oktatás, üdülés	16,0	12,6	5,0
Közlekedés	-71,81	-52,9	-62,4

Forrás: Marton [1976].

Az importált cikkek belföldi árát 1968 előtt a külföldi áráktól függetlenül, a fogyasztói árszínvonalal arányosan, „beazonosítással”, hatóságilag állapították meg.⁷ Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetése után közvetlenebb lett a kapcsolat a külföldi és a belföldi árak között. Az importból származó fogyasztási cikkek belföldi árát a határparitáson számított devizaárból, az egységes devizaszorzó alkalmazásával (Rubel: 40 Ft, US dollár: 60 Ft) számították ki, ami a hivatalos árfolyamtól eltérő volt. Ehhez járult még a vám és a forgalmi adó, illetve a különböző jutalékok.

A külföldi beszerzési árak ingadozása tehát a belföldön érvényesülő fogyasztói árakban elvileg éreztette hatását. Az utóbbiak stabilitására törekvő árpolitika jegyében azonban olyan árkiegyenlítő rendszert hoztak létre, amelynek segítségével részben vállalati, részben költségvetési szinten a külföldi ármozgások hatásának egy részét kiküszöbölték, illetve csak bizonyos időeltolódással engedték meg azok érvényesülését a fogyasztói árakban.

Az importból származó fogyasztási cikkek árképzését a reform bevezetése óta többször módosították. 1969 második felében végrehajtott vizsgálatok kimutatták,

⁷ Árfolyam-politika sem volt. 1968 végéig a statisztikai elszámolási egységként szolgáló devizaforintot használták.

hogy az importtermékek árszínvonala magas, és a kereskedelem árreése is lényegesen nagyobb volt az irányhaszonkulcsnál, sőt a vállalatok átlagánál is. Ezért 1970. január 1. után a vám értéke után nem kellett forgalmi adót fizetni.

Az új gazdaságirányítási rendszerben a kereskedelmi vállalatok gazdasági és árpolitikai tevékenységét aktívan befolyásoló tényezővé vált a kereskedelmi haszonkulcs. Az eladási és a beszerzési ár különbségének biztosítása mellett a vállalat költségeit, nyereségét, fejlesztési és kockázati alapjait. A kereskedelmi tevékenység ellenértékét, az árrést, az OAÁH elnökének utasításaként kiadott – a termékektől és az értékesítési formáktól függően differenciált – irányhaszonkulcsok szerint kellett meghatározni. Ugyancsak az OAÁH elnökének „irányelvei” szabályozták a kereskedelmi vállalatok árpolitikai tevékenységét. A magatartásbeli irányelvek nem írták elő kötelezően az irányhaszonkulcsok alkalmazását, gyakorlatilag mégis eléggé leszűkítették az azoktól való eltérések lehetőségeit. Elvárták a társadalmi tulajdonban lévő kereskedelmi vállalatoktól, hogy a fogyasztói árakat csak gazdaságilag indokolt esetben, a beszerzési árak vagy a költségek növekedésekor, illetve akkor emeljék, ha az jelentősen hozzájárult az áruellátás javításához. Az irányhaszonkulcsok alkalmazásával kapcsolatban meg kell azt is jegyezni, hogy nem az egyes termékekre, hanem csak bizonyos termékcsoportokra vonatkozóan volt elvárható azok érvényesülése. Az egyes cikkek árainak kalkulációjánál, attól függően, hogy azok divatosak, korszerűek, vagy már régebbi megjelenésűek voltak-e, az irányhaszonkulcsoktól mindkét irányban eléggé számottevően, 20–30 százalékkal is el lehetett térni.

1968 után a kereskedelmi vállalatok a korábbiakhoz képest valamivel nagyobb, ún. kockázati alappal rendelkeztek, s így volt bizonyos lehetőségük saját elhatározásaik alapján, a szezon végén vagy bármikor a már kevésbé divatos, illetve korszerű termékeiket jelentős árengedménnyel kiárúsítani. Ezek közül a legszámottevőbb a ruházati cikkek téli és nyári szezonvégi kiárúsítása volt, amikor két hétig számos cikket 20-40 százalékos árengedménnyel árusítottak.

(A tanulmány második, befejező részét a *Statisztikai Szemle* következő számában közöljük.)